

УДК 908 (477.44) (045)

ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ: СТАН ЗБЕРЕЖЕНОСТІ І ФУНКЦІОНУВАННЯ

В.В. Гринь

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті висвітлюється історія Східного Поділля від середини XV століття і аж до отримання містом Вінниця магдебурзького права. Зроблено акцент на основних пам'ятках того часу. Охарактеризовано створення та функціонування об'єктів історико-культурної спадщини, заснованих під час панування Речі Посполитої на території Східного Поділля, а також володіння даними територіями польськими магнатами. Подано характеристику об'єктів, а саме польських пам'яток, що мають найбільше значення у соціально-культурному житті вінничан, розкрито їх функціонування від моменту створення до сьогодення. Увагу приділено наступним пам'яткам: палац Потоцьких у Тульчині, палац у Чернятині, Чорноминський палац, палац Можайського, палац княгині Марії Щербатової, Історико-культурний центр духовності та злагоди, що включає Костел Святого Флоріана, Свято-Миколаївський чоловічий монастир, синагогу, а також оборонний комплекс «Мури», що знаходиться у місті Вінниця, та костел Діви Марії Ангельської.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, пам'ятки архітектури польської доби, палац Потоцьких, оборонний комплекс «Мури», костел Діви Марії Ангельської.

Вступ. Поділля, насамперед історія цього регіону, вирізняється поміж інших регіонів України тим, що за різних

часів територію перетинали межі Галицького, Київського, Волинського князівств і татарських улусів, Литовського князівства, Польського королівства, а також Австрії, Молдавії, Росії.

Подільська земля, а саме Поділля, яке ми знаємо сьогодні, була розділена на дві частини – західну і східну у XI–II столітті. Пониззям називали західну частину, яка входила до Галицького князівства, а східну частину Поділля іменували Побожжям, оскільки дана територія простягалася по обидва береги Бугу аж до Київського князівства. Єдину назву – Поділля – дані території отримали лише у XIV столітті, коли перебували під владою князя Литовського.

Огляд джерел. Історія Поділля цікавила багатьох дослідників, серед яких можна виділити В. Гульдмана, П. Батюшкова, В. Отамановського, В. Антоновича, М. Белінського та інших. Вивчення Поділля розпочалося ще у XV ст. Перші історичні, географічні й топографічні дані (датовані 1434 р.) про Поділля містяться в роботах польських авторів XV–XVI ст. – Я. Длугоша, М. Кромера, М. Стрийковського. Важливі відомості про населення Поділля, його заняття та побут містяться в нотатках іноземців, які побували на теренах України в другій половині XVI століття: Фульвіо Руджієрі, Блеза де Віженера, Ієроніма Ліппомано, Алессандро Гваньїні, Джованні Болеро. Географічно-етнографічні відомості про

Поділля містять також історико-літературні пам'ятки XVII століття: записки Ульріха фон Вердума, турецького мандрівника Евлія Челебі, а також анонімний «Загальний та ґрунтовний опис Польського королівства й особливо Поділля, так званої України», виданий у Нюрнберзі в 1672 р. [6, с. 8].

Виклад основного матеріалу. Після війни Литви з Польщею, починаючи із середини XV століття, Пониззя з центром у Кам'янці переходить під владу Польської корони, а Побожжя залишається за князівством Литовським. Пониззя – західне Поділля – офіційно перейменовується у Подільське воєводство і ділиться на три частини (так звані повіти): Кам'янецький, Летичівський і Червоноградський. Побожжя – східне Поділля в свою чергу, офіційно перейменовується у Брацлавське воєводство з повітами Вінницьким, Брацлавським і Звенигородським. До XVIII ст. ситуація залишалась незмінною, аж поки в результаті першого поділу Польщі, що відбувся у 1772 р., західне Поділля по річці Збруч перейшло до Австрії. У 1793 р. в результаті другого поділу Польщі до Росії приєднали Кам'янецький і Летичівський повіти колишнього Подільського воєводства разом з Брацлавським воєводством. Два воєводства були об'єднанні в єдину Подільську губернію з центром в м. Кам'янець у 1796 р. Звенигородський по-віт Брацлавського воєводства відійшов до Київської губернії, а інша його частина – до Херсонської. Межі Подільської губернії, а саме Поділля, були остаточно встановлені у 1806 р., та майже не змінювалися до початку 20-х років XX ст. В результаті радянсько-польської війни Галицьке Поділля разом зі Східною Галичиною відійшло до Польщі.

Основна чисельність володінь на Поділлі і Брацлавщині належали магнатам, шість міст були королівськими у Брацлавському воєводстві, а от у Подільському – сім.

Становище приватновласницьких міст було гіршим, феодали не поспішали надавати їм магдебурзьке право, а якщо й надавали, то в обмеженому вигляді. На Поділлі міста (а це більше 20 міст, серед яких і Вінниця) почали отримувати магдебурзьке право наприкінці XVI – на початок XVII ст.

Зубожіння селян краю паралельно супроводжувалося покращенням рівня життя знаті: будувалися пишні палаци, храмові комплекси. Найбільш відомими пам'ятками того часу у Вінниці є Миколаївська православна церква (1746 р.), монастир домініканців, костюл Успіння Пресвятої Богородиці, 1758 р., а тепер Спасо-Преображенський храм української православної церкви з житловими приміщеннями; монастир капуцинів-францисканців (1741 р.), костюл Матері Божої Ангельської, 1761 р.; садиба Грохольських у П'ятничанах; палац Потоцьких у Тульчині; «Гайдамацька хата» в селі Селинцях Немирівського району; Окописько (єврейське кладовище, кін. XVIII ст.) в селі Жабокрич Крижопільського району та ін.

Варто наголосити, що значна частина історико-культурних об'єктів та пам'яток архітектури була знищена у ході війн та революцій XX сторіччя, проте значна частина їх уціліла і до сьогодні, нехай і не в первинному вигляді.

Для огляду архітектурних об'єктів обрано саме ті, які мають найбільше значення в історичному, культурному та пізнавальному плані.

Палац Потоцьких у Тульчині. Місто Тульчин на початку XVIII ст. стає влас-

ністю одного з найбагатших і вельможних родів Польщі – роду Потоцьких. В 1782 р. головною окрасою міста стає прекрасний двоповерховий палац Станіслава Потоцького, збудований у класичному стилі і повернутий обличчям до міста.

У будівництві та оформленні палацу брали участь низка іноземних архітекторів, а саме: проектував палац Ля Круа – французький архітектор; внутрішні роботи виконував Меркс – голландець, а творцем парку «Хороше» був Міллер. Палац покривав мідний дах, складалася ж будівля із головного двоповерхового корпусу з прикрашеним парадним під'їздом на 10 колонах з 8 пілястрами, а далі – два бокових корпуси в такому ж стилі. Бокові споруди з'єднані з головним корпусом скляними галереями [2, с. 94].

Полотна видатних майстрів Європи розміщувалися у картинній галереї палацу, також при палаці був театр, який мав в репертуарі 5–7 опер та 2–3 концерти, мовою виконання була італійська.

Палацовий ансамбль графа Потоцького завдяки майстерності і хисту тисячі тульчинських будівельників приносять йому та місту Тульчину популярність та славу.

У 1874 р. тульчинський маєток був проданий військовому удільному відомству князем П. Ольденбургським, який деякий час володів даними землями. Із того часу в маєтку постійно дислокуються російські військові частини, надаються квартирні помешкання для офіцерів російської армії. Війська Г.І. Котовського дислокуються у період громадянської війни в маєтку. Довгий час тульчинський палац Потоцьких залишався непоміченим істориками мистецтва та науковцями. У 1955 р. у Вар-

шаві на великій виставці, присвяченій польському просвітництву й організованій Народним музеєм, з'явилося зображення палацу, що посприяло зверненню уваги прогресивного людства та дослідників на цей надзвичайно важливий об'єкт історії середньоевропейського класицизму. Лише тоді виникло питання про початок обов'язкових реєстраційних робіт, і держава почала виділяти кошти на реконструкцію палацу [5, с. 42].

З 1984 р. палац у Тульчині починають використовувати у суспільних цілях, а саме для розташування у колишньому маєтку училищ культури.

Велична історія палацу Потоцьких в Тульчині дає можливість і сьогодні розкрити можливості цього архітектурного ансамблю для нащадків, туристичних груп, зарубіжних гостей, хоча стан збереженості пам'ятки не на найвищому рівні.

Палац у Чернятині. Пам'ятка архітектури ХІХ ст. – палац, в якому проживав польський магнат Вітославський, у минулому коронний обозний, прикрашає село Чернятин, що на Вінниччині. Саме за часів Вітославського було побудовано маєток, зорієнтувавши будівлю фасадом на південь.

Джерела стверджують, що палац був побудований ще у ХVІІ ст., та в Реєстрі архітектурних пам'яток України зазначено, що палац та господарський флігель з'явилися тут у 1830 р., в епоху романтизму, за господарювання польського магната Вітославського. Можливо, саме тоді споруджується надзвичайно велична в'їзна брама. Збереглися пілони воріт, а саме масивні високі пілони зведені з цегли на кам'яному цоколі, оштукатурені та на всю висоту декоровані вставками з тесаного пісковика [7, с. 10].

Автором неоготичних фасадів чернятинського палацу був польський архітектор Генріх Іттар. Будівля, попри певну архітектурну еклектику, вражала сучасників стрункістю і витонченістю ліній. Готична стрільчатість всіх вертикалей мала за мету створити ілюзію більшої висоти. На центральному вході між парою мармурових левів підіймаються гранітні сходи.

Парк, у якому розташований палац Вітославських, створено відомим ірландським ботаніком та майстром садово-паркового мистецтва Діонісієм Маклером. На превеликий жаль, від парку не залишилось майже нічого. Прекрасні павільйони і альтанки були знищені, з часом не стало багатой бібліотеки палацу, проте рідкісні книги з цієї бібліотеки зберігаються у колекціонерів екслібрисів.

У 1865 р. Вітославські, збіднівши, були змушені продати Чернятин – як повідомляють архівні дані.

Цікавою особливістю побудови даного об'єкту є те, що готичний декор мають лише південний і західний фасади, а дворовий фасад абсолютно позбавлено будь-яких прикрас.

На даній момент приміщення колишнього маєтку використовується як один із корпусів Чернятинського аграрного технікуму. З року в рік палац поступово втрачає свою красу, особливість та значення, натомість перетворюючись на будівлю, огорнуту таємницями та різного роду історіями. На базі Чернятинського технікуму колись було створено музей палацу Вітославських, але, на жаль, він не доступний для широкого кола людей та зберігається під масивним засувом. Більшість населення не знає справжньої ціни та унікальності даного спорудження, а тому це загрожує знищенням первобутного стану та значення даної пам'ятки.

Чорноминський палац. Палац графів Чорноминських, що є дуже схожим на Білий дім у Вашингтоні. Дана пам'ятка архітектури включена до Державного реєстру національного культурного надбання. Знаходиться у селі Чорномин, Піщанського районі Вінницької області. Побудований у 1810–1820 рр.

Головним у будівельних роботах був італійський архітектор Франческо Боффо, який славиться таким своїм творінням, як палац графа Воронцова в Одесі. Існують також ще декілька назв, характерних для палацу Чорноминських: «Палац з двадцятидоларової банкноти», «Вінець розбитого кохання». На сьогоднішній день приміщення палацу використовують під школу у селі, а флігель займає лікарня.

Чорноминський палац побудовано на похилому схилі пагорба серед великого парку. Прямокутна будова з одного боку із напівкруглим ризалітом, що прикриває салон, оточений вісьмома колонами. Чорноминський палац від низки інших палаців, розташованих по території колишньої Речі Посполитої, відрізняє дві особливості: поперше, він не має власне фронтального фасаду як такого. Шестиколонний портик у великому порядку підіймає трикутний фронтон і гладкий аттик, але не накриває собою вхід, як у інших класичних палацах. Під'їзд до палацу знаходиться біля бічного фасаду і відрізняється портиком, що спирається на перший поверх. Під цим портиком і був, власне кажучи, головний вхід у дім. Складається враження, що Боффо, проєктуючи цей палац, навмисне загубив обов'язкову в ті часи ієрархію фасаду, щоб полегшити собі композицію всередині. Феномен цієї втрати ієрархії фасаду – це власне і є перша особливість. Друга особливість, що вирізняє палац у

Чорномині – це колонада, одна з яких оточує півкруглий ризаліт, а інша підіймає плоский купол. Саме ці особливості побудови наводять на думку про порівняння з фасадом «Білого Дому» у Вашингтоні [9, с. 74].

Даний палац претендує на місце у списку «золотого кільця» маршрутних екскурсій польських туристів до найвідоміших палаців і споруд Правобережної України – колишніх земель розквіту культури Речі Посполитої.

Палац Можайського. Польський магната М. Грохольський в середині XVIII ст. стає власником містечка Вороновиці, що на Вінниччині.

Грохольські, освоюючись на придбаних територіях у 70-х роках XVIII ст., будують великий палац на місці старого панського маєтку. Палац було побудовано протягом 1770–1777 рр. в стилі раннього класицизму. Архітектурні прийоми будівництва запозичені з італійської архітектурної епохи Палладіо – палаці з легко вигнутими боковими крилами. Архітектором побудови даного палацу був польський архітектор Домінік Мерліні, який на протязі 1774–1777 рр. був королівським архітектором і розробляв проекти палаців польським магнатам, котрі проживали на Україні. Центром композиції маєтку є триповерховий палац, що розташований на найвищій точці місцевості. За допомогою широко розставлених на півовальних крил будинок ніби «обіймав» тих, хто наближався до палацу.

Загальна площа приміщення будинку – 2500 м². У приміщенні розташовано 43 кімнати: перший поверх – вестибюль, гардероб, вітальня, служби. Другий – парадні кімнати, їдальня, кабінети, бібліотека. Третій поверх – жилі кімнати, приміщення для прислуги. Найбільш парадними і багато оформ-

леними були зали другого поверху південного крила, де зберігся скульптурний декор [3, с. 23].

Останній власник маєтку із роду Грохольських покинув дані території та переїхав у Австрію. 1869 р. власником маєтку стає капітан другого рангу М.Ф. Можайський, проте, на превеликий жаль, того ж року він помирає, а володіння маєтком переходить до брата – О.Ф. Можайського.

Впродовж 1869–1876 рр. майбутній винахідник першого літака проживав у селищі Вороновиця, а саме тому було вперше випробувано модель повітряного планера.

Протягом 1869–1918 рр., період володіння маєтком Можайським, будівля палацу зазнала деяких змін. До 1891 р. з паркового фасаду було знято балкон і лоджію, розібрано оранжерею. На початку XX ст. огорожу, що оточувала територію навколо, було знято повністю. Не зважаючи на зміни та час, а це майже двісті років, вишукана триповерхова будівля серед зеленого простору українського села досі справляє велике враження.

Палац княгині Марії Щербатової. Палац княгині Щербатової, що знаходиться в місті Немирові, був зведений в XIX–XX ст. Палац був побудований на місці середньовічного замку та пізнішої садиби магнатів родини Потоцьких. Маєток перейшов княгині Щербатовій у спадок від графа Б. Потоцького, який був її дідом.

Архітектори Г. Грінер та Е. Крамарж на замовлення княгині звели палац. Побудований він у стилі неокласицизму, та складається з двох поверхів. Палац оточує великий парк, площа якого складає 85 га. Парк розробляв бельгійський майстер садово-паркового мистецтва Ван Геерт.

Будівля палацу свого часу використовувалась для задоволення потреб населення та виконувала різні функції, наприклад під час Першої світової війни в палаці розташовувався лазарет, в якому сестрою милосердя працювала і сама княгиня. На даний момент в приміщенні палацу розташований санаторій «Авангард», проте гості міста можуть вільно споглядати та милуватися інтер'єрами, котрі добре збереглися. На стінах можна побачити картини українських майстрів, колекцію яких збирала ще сама княгиня Щербатова, також у холі на самому видному місці висить портрет самої княгині [4, с. 122].

Історико-культурний центр духовності та злагоди: Костел Святого Флоріана, Свято-Миколаївський чоловічий монастир, синагога. Унікальним місцем на теренах східного Поділля являється містечко Шаргород. Особливість цього місця полягає у тому, що на невеликій території і в потужній кількості зосереджено наслідки існування різних культур. Це місце, де завжди існував міжконфесійний та міжнаціональний мир протягом багатьох років. Пам'ятки, що є свідками мирного співіснування різних конфесій та релігій, зосереджені в радіусі 400 м та утворюють історико-культурний центр духовності та злагоди.

Комплекс споруд Шаргородського Свято-Миколаївського чоловічого монастиря. Магнат Станіслав Любомирський який свого часу володів Шаргородом, у 1717 р. запросив ченців ордена уніатів-базиліан для заснування монастиря та школи на берегах річки Мурашки.

Православне населення чинило різкий опір, проте в Шаргороді у 1726 р. все ж таки виникло братство, що мало свою школу.

Згодом, а саме у 1782 р., новий власник міста Шаргорода Йосип Соснівсь-

кий для потреб ченців-базиліан надав їм необхідні засоби та в якості приміщення споруду старого замку для розташування монастиря і школи-бурси. Дана школа була відома не території усєї Правобережної України, подеколи в ній навчалосся до шестисот учнів. З приходом нової влади та панування Росії на даній території монастир був реформований в православний, а школа, у свою чергу, – в семінарію, згодом – в духовне училище. З даним навчальним закладом пов'язані такі видатні постаті, як С.В. Руданський, М. Коцюбинський, М.Д. Леонтович.

На території монастиря, а саме в центрі колишнього монастирського подвір'я, видніється собор Миколи Мірлікійського, його можна побачити з усіх місць міста. Будівлю було закладено ще базиліанами, котрі встигли звести стіни тільки до перших вікон. Собор, тобто його будівлю, побудовано чотирьохколонним портиком на головному фасаді, повернутому, всупереч канону, на південь, а не на захід. Будівництво завершилося в 1818 р.

1595 р. для міста Шаргород був знаменний тим, що відкрився костел Святого Флоріана. Костел – це триніфна базиліка, споруджена з вапнякового каменю. До фасаду барокового стилю дотикаються аттики у вигляді хвиль, бічні нефи переходять у аттик, що є високим та середнім за розмірами, аттик завершується фронтом з хрестом, фронтон в свою чергу напівкруглий, що загалом має дуже гармонійний вигляд. Декоративне оздоблення у вигляді ліпнини та розписів циліндричного склепіння прикрашають інтер'єр костелу. Реставрація костелу проводилась у 1717 р., тому можна зробити припущення, що саме тоді і проводилось поновлення інтер'єру. Найбільшу увагу

заслужують 14 композицій, що виконані у скульптурній техніці горельєфу з тонованого алебастру та знаходяться у бічних нефах та на пілонах. Дана композиція ілюструє церковний твір *Via Crucis* «Хресна дорога» – «Чотирнадцять зупинок на страдницькій дорозі Христа» угорського композитора Ференца Ліста для хору та органу. Згідно різного роду джерел, витвір композитора було привезено із Польщі у 1905 р., проте і до сьогодні він має надзвичайну цінність.

Іншим об'єктом, що входить до складу історико-культурного центру духовності, є синагога, яка на Поділлі вважається найкращим архітектурним зразком общин євреїв. У первісному стані зал для моління було подано як своєрідний квадрат, оточений одноповерховими прибудовами з північної, південної та західної сторін. Після закінчення правління турецьких представників на початку XVIII ст. будівля була реконструйована та зазнала численних втрат, а саме: був добудований другий поверх західної прибудови, що, як наслідок, змінило вигляд та основні пропорції об'єму первісної будівлі, також ще однією особливістю цієї частини прибудови є лучкові вікна, не великого розміру, розташовані один від одного на великій відстані.

Свого часу, а саме коли на даних територіях правила радянська влада, приміщення синагоги було перевлаштоване під завод, що спеціалізувався на сокоморсових напоях. Можливо, саме цей фактор і став основною причиною збереження даної пам'ятки. Пізніше, у 1930 р., синагога була реквізована та припинила свою діяльність. Основним символом нової епохи стала п'ятикутна зірка, що розташовувалась в центрі фасаду західної частини будівлі.

Синагога, а саме зал для молитви, має просторове та планувальне рішення, характерне для кінця XVI–XVIII ст. – внутрішній об'єм приміщення розділяється на дев'ять зон чотирма масивними колонами. Цілими залишилися частини декоративного ліплення на стовпах і пілястрах, вцілів купол, прикрашений позолоченими спіральними натягами, що мають велике естетичне значення. Фантастичне враження справляє поєднання наслідків промислової діяльності та залишки первісної побудови даної будівлі: основний зал, молебний, сучасне бетонне спорудження розділило на дві частини, піднявшись на одну з яких можна опинитися майже під самим куполом, навколо оточеним масивними бетонними цистернами та трубами.

Найдавнішою польською архітектурною пам'яткою в історії міста Вінниці були й лишаються «Мури» – могутній оборонний комплекс з кам'яними стінами і фортецею, який з початку свого існування був тісно пов'язаний з діяльністю католицьких чернечих орденів.

Дослідженням даного об'єкта, а саме історію, розвиток, функціонування та яке значення має для життя місцевого населення та населення регіону загалом висвітлюють такі науковці, як Вінокуров В. та Секретарьов А. [1, с. 33–34; 8, с. 21–37]. Власну резиденцію міста Вінниці було закладено у 1611 р., орденем єзуїтів. Даний об'єкт був також однією із перших кам'яних споруд. Зовнішній вигляд спорудженої будівлі більше нагадував фортецю, оскільки у ті часи, часи неспокою була необхідність архітектурного укріплення – монастир був обнесений мурами з бійницями та баштами. Проте з самого початку свого існування спорудження було багатофункціональним – воно віді-

гравало роль оборонного укріплення, духовного та релігійного центру й осередку виховання та освіти: школа при монастирі стала першим навчальним закладом Вінниці. Поруч з єзуїтським монастирем у 20-х роках XVII ст. постає ще один – монастир домініканського ордену.

Будівля палацу юстиції, де згодом розташовувався земський суд Брацлавського воєводства, зводиться поруч з монастирями протягом 1630-х рр. Згодом, у 1642 р., розташована на території укріплення й традиційно матеріально підтримувана коштом польських магнатів школа набуває ще більш значущого статусу – на її базі утворюється єзуїтський колегіум, де шляхетська молодь мала змогу здобувати вищу освіту. Як наслідок, можна стверджувати, що комплекс «Мури» стає центром релігійного життя, освіти й судочинства подільського краю.

У 1651 р. протягом народно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького фортифікаційні споруди Вінниці відіграли важливу роль – пункту оборони козацької залоги. Згодом, у 1671 р., в «Мурах» запекло оборонявся обложений у Вінниці польським військом гетьман Петро Дорошенко.

Зрозуміло, що всі вище зазначені події не могли не позначитися на стані архітектурного комплексу – його відновлення тривало аж до середини XVIII ст. (зведені тоді будівлі домініканського, єзуїтського та капуцинського монастирів збереглися до сьогодні). Проте навчальний процес школи та колегіуму тривав незважаючи навіть на відсутність приміщення (збереглися задокументовані свідчення про те, що в 1690-х рр. колегіум функціонував у палаці юстиції) та непоодинокі протягом усього XVIII ст. заворушення. Після

скасування ордену єзуїтів школу було підпорядковано Варшавській едукативній комісії, суттєво оновлено навчальні програми, а згодом (1785 р.) надано статусу окружної, що свідчило про високий професійний рівень колективу школи та якість освіти. Проте після другого поділу Польщі, коли дані території перейшли до складу Російської Імперії, Вінниця у 1793 р. була позбавлена власного навчального закладу.

Діяльність школи в «Мурах» було поновлено в 1814 р., коли за клопотанням міської громади там було відкрито губернську Подільську гімназію. Аж до остаточного закриття й формування на її основі російської гімназії (1832 р.), вона зберігала статус осередку польської освіти та культури. Заклад підтримували, зокрема, князь Юзеф Четвертинський, граф Ярослав Потоцький – представники високошанованих аристократичних польських родів. Тут здобували освіту відомі згодом поляки, зокрема, видатний мистецький діяч, лікар Юзеф Антоній Ролле.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в частині будівель «Мурів» було відкрито Вінницький історико-побутовий музей, який потім перетворився на краєзнавчий. Пізніше у стінах «Мурів» почав працювати зал органної музики Вінницької обласної філармонії, який згодом було зруйновано, а приміщення передано громаді Української православної церкви Московського патріархату. Тут знаходяться перші статuti релігійної громади і реєстраційні картки на її фундаторів, серед яких, до речі, був відомий український композитор, хоролий диригент Г. Давидовський [1, с. 38].

У 1930 р. на території «Мурів» було відкрито школу, що згодом перетворилася на інститут соціального виховання «Соцвих», у якому здобували освіту

багато видатних українських письменників. Серед них – М. Стельмах, О. Левада, Ю. Назаренко [1, с. 37].

Однією із найстаріших пам'яток польської доби у місті Вінниця є храм капучинів, що називається храм Матері Божої Ангельської. Заснований він за часів панування Речі Посполитої. Збудований у стилі тосканського бароко. В стінах цього приміщення містилися Курія Руської капучинської провінції та богословський студентат.

У 1888 р. монастир було скасовано за наказом Російської царської влади. У 1931 і 1956 рр., монастир повторно закривали, а приміщення були віддані під читання лекцій з атеїзму товариством «Знання». Проте вже у 1991 р. храм був повернений римо-католицькій громаді міста Вінниці, проведено реставрацію за первісним проектом. По завершенню усіх робіт храм було освячено єпископом з Варшави – Єжи Домбровським. У 1992 р. майже після 100 років вигнання, до стін храму повернулися брати-капуцини, а до того часу там трудилися священники з Христового Товариства.

Щорічно у храмі капучинів проводиться фестиваль органної музики, що збирає відвідувачів з усіх куточків світу.

У 2016 р. відзначалася 270-а річниця з дня приходу братів капучинів до міста Вінниці. З нагоди святкування у костелі Діви Марії Ангельської відбувся захід «Вечір відкритих дверей». На святкуванні можна було послухати історії про функціонування костелу, споглядати макет костелу, який був зроблений за первісним зразком, а також відвідати екскурсію до підземелля храму. Підземелля, що знаходиться під костелом, мають вік щонайменше 350–370 років, глибина їх від поверхні сягає

14 м. Оскільки місто володіло Магдебурзьким правом, у разі осади такі підземелля були необхідністю.

Зацікавленість місцевого населення та гостей міста була колосальною, тому було прийнято рішення, що з 1 жовтня 2016 р. започаткують проведення авторських екскурсій, які будуть проводитись лише на вихідні та в обмежені години. Відвідання туристичної принади, а саме екскурсії до підземелля, будуть платними, а кошти, які будуть зібрані, перейдуть на укріплення підвалів та реставрацію храму.

Висновок. Отже, польські об'єкти історико-культурної спадщини протягом значного періоду відігравали важливу роль у суспільно-культурному житті Вінниччини, функціонування яких позначилося на різних сферах – у політичному, релігійному, соціальному, культурно-освітньому житті. Наприклад, «Мури» – один з принципово важливих центрів польської освіти, який водночас мав сильний вплив і на культуру інших етносів, зокрема українців. Міцні традиції, закладені високофаховими викладачами гімназії, розвивалися постійно аж до початку ХХ ст. Це сприяло зростанню кількості високоосвічених людей, які формували відповідне середовище, продовжували та розвивали традиції краю, а також, очевидно, були дотичними до актуальних європейських тенденцій у різних галузях. Тому закономірно, що з Вінниччиною пов'язана діяльність численних представників культури, науки, освіти, мистецтва тощо.

Література та джерела

1. Артюх Л. Ф. Поділля / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Балтурович З. Є., та ін.; гол. ред. Артюх Л. Ф. – Вінниця : НКЦ Доля, 1994. – 504 с.

2. Вінокурова В. Історія Вінницьких Мурів / Вінокурова В. // Матеріали І Вінницької науково-теоретичної конференції (1363–1993): Вінниця – 630 / ред. П. С. Григорчук, В. Г. Кавка. – Вінниця, 1993. – С. 33–34.

3. Гижко Н. Перлини Вінниччини / Н. Гижко. – Вінниця : Фенікс, 2007. – 245 с.

4. Достопримечательности Украины // Путеводитель. – К. : Гос. изд-во политической л-ры, 1960. – 369 с.

5. Енциклопедія архітектурної спадщини України: тематичний словник. – К. : Українська Академія архітектури, 1985. – 306 с.

6. Ребик М. Заговорили мури / М. Ребик. – К. : Україна, 1970. – 13 с.

7. Секретарьов А. М. Місто над Бугом: 400 років тому і по тому : історичні нариси / Секретарьов А. М. – Вінниця : АНТ ЕКС, 1999. – 60 с.

8. Яворська О.Г. Заповідні об'єкти Вінниччини: Учебник / О.Г. Яворська, І.І. Українець, В.Л. Романчика ін. – Вінниця : Велес, 2003. – 104 с.

9. 14 мандрівок Вінниччиною // Путівник. – К. : Грані-Т, 2009. – С. 7–100.

Gryn V.V. ARCHITECTURE MONUMENTS OF POLISH TIME ON THE TERRITORY OF EASTERN PODILLIA: STATE OF CONSERVATION AND FUNCTIONING. *The article highlights the history of Eastern Podillia from the middle of the 15th century, until the Magdeburg Law was obtained in Vinnitsa. The emphasis was made on the main monuments of that time. The creation and functioning of objects of historical and cultural heritage that were created during the period of the Commonwealth on the territory of Eastern Podillia, as well as the ownership of these territories by Polish tycoons, are characterized. The characteristics of the objects, namely the Polish monuments, which are of the greatest importance in the socio-*

cultural life of Vinnytsia, are described. Their functioning has been revealed from the moment of creation to the present day. Attention is given to such monuments as the Potocki Palace in Tulchin, the palace in Cherniatyn, the Chernomynsky Palace, the Mozhaisk Palace, the palace of Princess Maria Shcherbatova, the Historical and Cultural Center for Spirituality and Harmony, including the St. Florian Church, St. Nicholas Monastery, the synagogue and the defense complex «Mury» located in the city of Vinnitsa and the Church of the Virgin Mary of the Angels. Conclusions are made about the role of functioning of the social and cultural life in Vinnitsa that affected various spheres – political, religious, social, cultural and educational ones.

Keywords: *historical and cultural heritage, monuments of Polish architecture, Potocki Palace, defense complex «Mury», Church of the Virgin Mary of the Angels.*

Гринь В.В. ПАМ'ЯТНИКИ АРХІТЕКТУРИ ПОЛЬСЬКОГО ЧАСУ НА ТЕРИТОРІЇ ВОСХОДНОГО ПОДОЛЛЯ: СОСТАННІ СОХРАННОСТІ І ФУНКЦІОНУВАННЯ. *В статтє освещаетсє исторія Восточного Подолья от середини XV века и до получения городом Винницей магдебургского права. Сделан акцент на основных памятниках того времени. Охарактеризованы создание и функционирование объектов историко-культурного наследия, основанных во времена господства на территории Восточного Подолья Речи Посполитой, а также владение данными территориями польскими магнатами. Дана характеристика объектов, а именно польских памятников, имеющих наибольшее значение в социально-культурной жизни винничан, раскрыто их функциони-*

рование от момента создания до наших дней. Внимание уделено таким памятникам: дворец Потоцких в Тульчине, дворец в Чернятине, Черномынский дворец, дворец Можайского, дворец княгини Марии Щербатовой, Историко-культурный центр духовности и согласия, включающий Костел Святого Флориана, Свято-Николаевский мужс-

кой монастырь, синагогу, а также оборонительный комплекс «Муры», находящийся в городе Винница, и костел Девы Марии Ангельской.

Ключевые слова: историко-культурное наследие, памятники архитектуры польского времени, дворец Потоцких, оборонный комплекс «Муры», костел Девы Марии Ангельской.